

Kap 12 : Svenskt eftermäle (IV) – ”Allenastyret”.

I samband med statskuppen 1809 antogs en ny författning. Eftersom den 1809-1974 reviderades inte mindre än 389 gånger, är det svårt att uttala sig generellt om aktstycket. Merparten revideringar avsåg Kungl Majt:s kansli (≈regeringskansliet). Eftersom under Karl Johan riksdagen bara sammanträdde vart 5:e år, hade regeringskansliet både en beredande, beslutande, godkännande & verkställande funktion. Konfliktpunkten var att riket under tiden som riksdagen var ajournerad måste styras på ett effektivt sätt, men utan att ge kungen för stora befogenheter. Lösningen var att förse honom med rådgivare och kräva riksdagsbeslut på allting som krävde pengar eller lagändringar. Men som påpekats hade Karl Johan auktoritet att köra över sin ”regering” eller vad man nu skall kalla den. Särskilt liberalerna har retat sig på hans privata ”allenastyre”. Alternativet hade varit att arvodera riksdagsledamöterna, så att de var på plats hela mandatperioden, men det blev inte aktuellt förrän författningsreformen 1865/66.

Avsnitten nedan beskriver förhållandena vid Karl Johans trontillträde 1818.

*

§§ 1-10. Vardagspolitiken

Kungen fattar alla beslut. Han är straffrättsligt immun men styr under lagarna. Till sin hjälp har han nio statsråd: hovkanslern (kanslichefen med ansvar för tryckfrihets-frågor m m), en justitieminister (som även är ledamot av högsta domstolen), en utrikesminister & sex statsråd utan portfölj. Fyra stats-sekreterare (≈departements-chefer) adjungeras i mån av behov. De fyras ansvarsområden är: (1) Land- & sjö-försvaret. (2) Jord- & bergsbruk. (3) Finansiering, handel & småindustri. (4) Kyrko- & skolfrågor, fattigvård m m. I civila statsrådet (≈konseljen) beslutas alla ärenden utom försvaret & utrikespolitiken som hanteras av kungen i samråd med utrikesministern (=kommandomål).

De viktigare ärendena föredrogs tre gånger: enskilt (under Karl Johans levée; det s k sängkammarregementet), i allmänna beredningen & slutligen i statsrådet (konseljen). Allmänna beredningens sammansättning varierade med ärendenas art. Detta ledde till protester eftersom ingen var insatt i de övrigas ärenden, men trots det ansvarade för beslutet. Den 26 mars 1816 ersatt allmänna beredningen av statsrådsberedningen. Denna var politiskt sammansatt (fyra frälse + fyra ofrälse ledamöter valda av kungen, en för ämnet lämplig statssekreterare som föredragande & med omväxlande kronprins Oscar & justitieministern som ordförande) vilket gav statsråden möjlighet att sätta sig in i ärenden utanför deras normala kompetensområden.

Kronprinstiden kunde Karl Johan ofta ta beslut direkt (=bortse från sina rådgivare). Senare blev det ofta långbänk i statsrådsberedningen innan den avslutande konseljen. De sista åren var det konflikter eftersom statsråden tagit för vana att reservera sig i konseljen om Karl Johan frångick deras rekommendationer i statsrådsberedningen. Det mest kända exemplet är från 1830 när samtliga statsråd hotade avgå om han inte slutade med sina valutaoperationer. Eftersom Karl Johan inte kunde ersätta sina statsråd *en masse* fick han den gången ge sig. En långdragen diskussion ledde 1840 fram till en departementsreform där alla statsråden fick egna ansvarsområden.

Att Karl Johan kronprinstiden ofta ignorerade sina rådgivare innebar inte att beslutsprocessen var snabb. Alla regerings-ärenden – 12 à 13 tusen per år – måste översättas och förklaras. Det var även detta med att Karl XIII 1811-1818 under sina sjukdomsperioder skulle godkänna allting från sjuksängen, i praktiken en remissinstans.

*

Karl Johan påstås ha varit vän av långa, noggranna & partssammansatta utredningar. Thyselius (1896) har förtecknat dem, men klagar över oredan:

[Det har] understundom visat sig förenadt med ööfvvinnerliga svårigheter att förvärfva full visshet om, huruvida icke någon komité, som verkligen funnits, blifvit förbigången, vidare om en komité vore att hänföra. till den kategori af komitéer, denna samma förteckning afser omfatta, och om komitén verkligen afgifvit något betänkande samt om komiténs sammansättning, komitérades titlar och hvar det afgifna betänkandet numera vore att söka. ... Betänkanen, som uppgifvits förefinnas förvarade på bestämda ställen och i bestämda arkiv, ha numera ej kunnat der återfinnas [och måste betraktas som förkomna].¹

P g a oredan – förmodligen fanns många av utredningarna bara i koncept – har det inte gått att fastställa vilken roll de hade för Karl Johans beslutsfattande. Utmärkande för Karl Johans regeringstid var snarare de muntliga dragingarna, som gjorde att hans politik gick ned sig i ett svårskildrat moras av odokumenterade adhoc-beslut. Det fanns sällan någon övergripande plan. Han reagerade snarare än regrade.

*

Riksrätten

De närvarande statsråden + statssekreterarna (=rådgivarna) var juridiskt (om än inte politiskt) ansvariga inför riksdagen för sin sanktion i konseljen av kungens beslut. Om kungens beslut stred mot lagarna kunde rådgivarna, om de sanktionerat beslutet, ställas inför riksrätt, s k ministeransvar. I efterhand kan konstateras att riksrättsförfarandet, ”storsläggan”, i sin blandning av juridik, politik, jäv, avsaknad av praxis & dåligt dokumenterade konseljbeslut var svår att tillämpa. Den användes fem gånger 1818-54 & sedan aldrig mer. Jag radar riksrätterna kronologiskt:

1818: Överståthållaren i Stockholm m m, O Rudolph Cederström, som det tycks för att etablera praxis & för en ackumulering av gamla synder under Karl Johans kronprinstid. Cederström friades dock. Som det tycks efter påtryckningar från Karl Johan.

1823: Statssekreteraren för krigsärenden m m Bernhard Christoffer Qviding, som sanktionerat ett beslut att omdisponera ej använda medel. Även Qviding friades.

1834-35: Statssekreteraren för finansärenden Carl David Skogman & övriga närvarande statsråd åtalades för att ha sanktionerat ett lån till hypotekskassan som riksdagen avslagit. Skogman fälldes.

---

¹ Thyselius 1896: förord.

1840-42: Samtliga statsråd som sanktionerat 1838 års Jude-emancipation, sammanlagt 17 personer, åtalades men frikändes efter segslitna förhandlingar.

1854: Samtliga statsråd åtalades för sin sanktion av inte mindre än 54 olagliga beslut om omdisponering av skattemedel, men ingen fälldes.

Utgången av de fem riksrätterna får tolkas som att riksdagen i stort sett godkände Karl XIV Johan's & Oskar I:s riksstyrelse & val av rådgivare, även om den gärna sett en högre grad av självständighet hos rådgivarna.

*

Ja-herrarna

De sex statsråden utan portfölj + fyra statssekreterare hade en obehaglig mellanställning kung-statsråd|statssekreterare-riksdag. Utnämningarna skulle vara baserade på kompetens, ”kunnige, erfarna, redlige och allmänt aktade infödde Swenske Frelse- eller Ofrelse-Män af den rena Ewangeliska Läran”, men lojalitet tycks ha varit ett lika viktigt kriterium. Jag exemplifierar med valet av överste Carl Henrik Gyllenhaal till statsråd:

G:s meriter som ämbetsman och hans erfarenhet av riksdagsarbete ansågs knappa, när han kallades till statsråd, men på hans lojalitet mot kungen tvivlade ingen. Han blev i oppositionens tidningar utpekad som en okunnig »jaherre». Dardel citerar som karakteristiskt för G:s följsamhet ett yttrande, som denne skulle ha fällt vid ett regeringssammanträde: »Mina herrar, den enda lag, som jag erkänner, är min konungs vilja».²

Det är omöjligt att i efterhand rekonstruera de enskilda statsrådets kompetens & integritet. Flera av dem som August von Hartmansdorff & Carl David Skogman har ett gott eftermäle, andra har skåpats ut som gunstlingar & hållningslösa mähän. Till medgörligheten bidrog förmodligen att de var anställda på tills vidare förordnanden & när som helst kunde avskedas. De såg sig som ämbetsmän snarare än politiker, med främsta uppgift att godkänna juridiken, inte att polemisera med »chefen». Den information som finns är att merparten dessutom, p g a sin haltande franska, hade svårt att hävda sig i diskussionerna. Karl Johan hjälpte inte upp situationen. Så länge han vann diskussionerna i konseljen var det högt i tak, men upprepad kontrasigneringsvägran ledde till avsked. Personalomsättningen var stor.

Statsråden kom såväl »inne-» som »utifrån». När de väl förordnats måste de dock klippa sina eventuella band till riksdagen. De fick inte sitta i utskotten & inte heller samarbeta med varandra. Separationen statsråd-statsråd-riksdag skulle göra att all organiserad opposition kvävdes i linda. Som Karl Johan brukade uttrycka det »opposition, c'est conspiracy».

*

Utnämningmakten

Karl Johan utnämnde även högra tjänstemän med fullmakt, d v s oavsättliga tjänstemän som professorer, generaldirektörer, höga officerare, o s v. Det som mest låtit tala om sig är att han skulle ha favoriserat adeln på de övriga ståndens bekostnad, vilket han gjorde, men eftersom

---

² Franzén 1967.

adeln bara utgjorde 0.39 procent av befolkningen var det svårt att fylla statens behov den vägen. ”Adelsväldet” var koncentrerat till militären, diplomatkåren & de högre tjänsterna.

Höjer har ägnat några sidor åt Karl Johans agerande:³ Adelsns företrädare till ämbeten hade visserligen avskaffats redan 1789, men effekten dröjde. I kansliet sjönk proportionen frälse långsamt från 50 procent 1810 till 33 procent 1840. Enstaka ofrälse släpptes fram för att dämpa den liberala kritiken. Någon beredning av personalärenden tycks inte ha existerat: ”Högre utnämningar avgjordes helt av Carl Johan själv, gärna på hans egen föredragning, stundom alldeles överrumplande för statsrådets ledamöter.” Förmodligen hade kandidaterna presenterat sig eller rekommenderats på någon av Karl Johans många privata audienser. Protester från rådgivarna var vanliga, men i regel verkningslösa.

*

Bisysslor

Karl Johan hade genom sina olika ”kassor” & inkomster en betydande handlingsfrihet eftersom han på så sätt gjort sig oberoende av riksdagen. Han lade ned mycket energi på verksamheten, men den är svår att spåra. Karl Johans ”privata” pengar investerades i gods & juveler och användes till mutor. (Privata står inom citattecken eftersom Karl Johan alltid hade svårt att skilja mellan offentligt & privat.) Godsen, det rörde sig om jord-, berg- & skogsbruk, var spridda över hela landet och krävde en administrativ apparat. Eftersom Karl Johan saknade tid, lokalkännedom och sakkunskap var han helt utlämnad åt sina bruksförvaltare varav vissa inte behärskade franska. Ett särskilt sorgebarn var Älvdalens porfyerverk vars produkter var snudd på osäljbara och användes till gåvor. Höjer kommenterar:

Det torde hava rätt en växelverkan mellan det mindre lyckliga resultatet av Carl Johans affärsverksamhet [avkastningen 2 1/3 procent] och det faktum, att han var oerhört besvärlig såsom uppdragsgivare. Han misstänkte ideligen sina ekonomiska förtroendemän och anställda för bedrägerier och delgav dem även i fruktansvärda vredesutbrott dessa misstankar. Därtill kommo häftiga och irrationella anfall av den oupplysta sparsamhet i smått, som hos honom på ett så egendomligt sätt var förenad med en ovanlig generositet i stort.⁴

Vid bouppteckningen hittades Karl Johans reservkassa – 400 tusen Rdr i juveler & 250 tusen Rdr i kontanter – liggande i ett kassaskåp på kontoret. Detta var nära en fjärdedel av hans förmögenhet. En gissning har varit att Karl Johan in i det sista ville ha en reservutgång i fall svenskarna tröttnade på honom eller vice versa.

---

³ Höjer 1960: ss. 306-310.

⁴ Höjer 1960: ss. 544-545. [Citatet något redigerat.]